

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Achter het nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig

Prenger, M.A.E.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Prenger, M. A. E. (2014). *'Achter het nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig.*

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

fe

ach

feite

achter

Conclusie

feiten

achter
he

feiten

achter

me

het ni

feiten

achter

meni

het nie

feiten

achter

meninge

het nieu^r

feiten

achter

meningen

het nieuws

CONCLUSIE

“We zaten echt te wachten op iemand als Wigbold” – het zijn memorabele woorden van Gijs Stappershoef, destijds adjuncthoofd van Vara’s televisiedienst.¹ Ook televisiesecretaris Wim Rengelink was achteraf stellig: vóór de komst van Herman Wigbold had de Vara niet een echt goede actualiteitenrubriek.² Betekent dit dat de in deze studie behandelde vernieuwingen vooral op Wigbolds conto te schrijven zijn? Het is evident dat dit een veel te simpele verklaring is. Dat de Vara zo met smart op Wigbold zat te wachten, geeft al aan dat andere omstandigheden ook een rol speelden. De vraag is welke factoren uiteindelijk bepalend zijn geweest voor deze journalistieke vernieuwing waarbij de actualiteitenrubriek werd omgevormd van een vrijblijvend programma naar een kritische rubriek.

Alvorens nader in te gaan op die verklarende factoren, is het goed stil te staan bij de kenmerken van het ‘nieuwe’ genre van de kritische actualiteitenrubriek. Want de vraag *hoe* een programmagenre kon ontstaan, kan alleen beantwoord worden als vastgesteld is *wat* het genre behelst.

De contouren van het genre

Het mag duidelijk zijn dat de oorsprong van het genre niet in Nederland ligt, maar elders. De actualiteitenrubriek had haar geboorteplaats in zowel de Verenigde Staten als in Groot-Brittannië.

In de eerste helft van de jaren vijftig zijn uit twee verschillende historische contexten twee verschillende journalistieke formats voor achtergrondjournalistiek op de televisie geëvolueerd: de Amerikaanse nieuwsdocumentaire, gemodelleerd naar *See It Now*, en de Britse *current affairs magazine*, gemodelleerd naar *Panorama*. Maar in inhoudelijk opzicht zijn er veel overeenkomsten, zelfs in die mate dat gesproken kan worden van één genre met een vergelijkbare opzet en aanpak. De onderwerpen betroffen actuele gebeurtenissen en crisissen van nationaal of internationaal belang, verslaggevers gingen op pad om zelf de onderwerpen te verslaan, een presentator praatte live vanuit de studio de verschillende onderdelen (reportages, interviews en commentaren) aan elkaar, en de redacties streefden naar een objectieve presentatie van de feiten, al schroomde men niet om tegenstellingen uit te vergroten of stelling te nemen.

Het programma dat in de eerste plaats als grondlegger van de actualiteitenrubriek beschouwd kan worden, *See It Now* met Ed Murrow, onderscheidde zich in vorm en stijl met sterk realistische reportages, gericht op het betrekken van het publiek bij het onderwerp. Tegelijkertijd viel *See It Now* op doordat het controversiële thema’s belichtte en een vernieuwende combinatie van achtergrond- en onderzoeksjournalistiek op het scherm bracht. De belangrijkste kenmerken van de *See It Now*-aanpak waren, in de woorden van mediahistoricus Michael Tracey, “the moving of the focus from the

powerful to the ordinary, from political élites to the man in the street, from the centre stage of formal politics to the ante-rooms of human life, always tied to a tough crusading journalism.”³

Panorama nam de aanpak van *See It Now* deels over, paste deze aan de Britse omstandigheden aan en introduceerde de formule van een actualiteitenrubriek waarin per uitzending meerdere onderwerpen aan bod kwamen, gepresenteerd door mondige en kritische verslaggevers. Daardoor was het programma veel actueler en gevarieerder dan *See It Now*, al waagde men zich minder aan onderzoeksjournalistiek en echt controversiële onderwerpen.

Wat bij beide programma's opviel, was de toenemende bereidheid van journalisten om stelling te nemen in kwesties. “To editorialise”, een redactioneel standpunt innemen, mocht eigenlijk niet, maar gaf wel scherpte aan de rubrieken en was een van de redenen waarom ze aansloegen. *Current affairs* werd daarmee een programmagenre waarin het expliciet was toegestaan om te oordelen en een eigen interpretatie van gebeurtenissen te bieden. Zodoende was de actualiteitenrubriek vanaf de start een genre waarbij het geven van een eigen mening vanzelfsprekend werd geacht. Het leverde een constante spanning op tussen de noodzaak van een objectieve en onpartijdige aanpak en de behoefte onderwerpen kritisch door te lichten en van een eigen interpretatie te voorzien.

In Nederland werden al bij de start van televisie in 1951 ‘actualiteitenrubrieken’ uitgezonden, maar dit waren korte rubriekjes waarin een wat willekeurige verzameling curiositeiten en *faits divers* de revue passeerde. De meer inhoudelijke actualiteitenrubrieken kwamen aan het eind van de jaren vijftig opzetten, al bleef de aanpak hangen tussen een gefragmenteerd filmjournaal en een magazine vol luchtige onderwerpen. Pas in het seizoen 1962-1963 ging men zowel bij de KRO als bij de Vara over op een format waarbij de luchtige items verdwenen, de reportages – en daarmee de verslaggevers – meer ruimte kregen en de onderwerpskeuze en toonzetting aanzienlijk serieuzer en kritischer werd. Het was een aanpak die overduidelijk geïnspireerd was op *Panorama*.

Onderling verschilden *Brandpunt* en *Achter het nieuws* wel. Er was een verschil in toonzetting, in de diversiteit van de onderwerpskeuze en in het belang dat de redacties hechtten aan politieke onafhankelijkheid. De interpretatie van wat onder objectiviteit werd verstaan varieerde daarmee enigszins. In dat opzicht was *Brandpunt* meer geënt op *Panorama* dan haar concurrent. *Achter het nieuws* daarentegen hanteerde het *Panorama*-format met een *See It Now*-achtige invulling van de taakstelling. Murrows' vorm van “tough crusading journalism”, waarbij de journalisten ten strijde trokken tegen onrecht, paste beter bij zowel het karakter van Wigbold als de ideologische ambities van de Vara. *Achter het nieuws* ging ook flexibeler om met het format, zoals de opkomst van de specials en de lange thema-uitzendingen in de tweede helft van de jaren zestig lieten zien.

Aan het eind van de jaren zestig ontstond steeds meer discussie over de vorm van *Achter het nieuws*. In de herfst van 1969 stelde Wigbold dat de actualiteitenrubrieken qua formule een beetje vast waren gelopen.⁴ Maar het probleem was eerder dat na zo'n kleine tien jaar hard werken, met soms meerdere uitzendingen per week, de rek er bij de redactie uit was. “De helden waren vermoeid”, concludeerde toenmalig regisseur Wim Bosboom achteraf. Het had gevolgen voor de sfeer en de inhoud. Bosboom: “Toen wij op elkaar uitgekeken waren, werd het een matte rubriek.”⁵

In een poging te vernieuwen kwam *Achter het nieuws* met een nieuw format, waarbij

er in de studio met gasten en publiek over actuele thema's werd gediscussieerd onder leiding van Koos Postema.⁶ Deze opzet werd omgezet naar een apart programma, *Een klein uur U*, daarnaast bleef de actualiteitenrubriek in de oude vorm gehandhaafd. Het discussieprogramma was een succes, maar de positie van Postema als nieuwe televisiestier leidde tot wrevel bij zijn collega's en de onderlinge sfeer verslechterde. Bovendien merkte Wigbold dat zijn ambitie om binnen de omroep carrière te maken, net als zijn concurrent Richard Schoonhoven die adjuncthoofd bij de KRO-televisie was geworden, bij de Vara op verzet stuitte. Hij verbond daaraan zijn conclusies en vertrok in september 1970 naar *Het Vrije Volk* om daar hoofdredacteur te worden.⁷ Wigbolds vertrek betekende het einde van een beslissende periode in de ontwikkeling en uitkristallisering van het genre van de actualiteitenrubriek.

Niet dat er niet steeds aan het format gesleuteld werd: onder leiding van de nieuwe chef Hans Jacobs zou *Achter het nieuws* eerst langere en toen weer kortere uitzendingen maken. Er werd geëxperimenteerd met themaprogramma's en studiodiscussies, en ook het politieke interview probeerde men opnieuw uit te vinden. De positie van vlaggenschip raakte *Achter het nieuws* in de jaren zeventig echter kwijt. Dat hing samen met ongunstige omstandigheden bij de Vara, maar ook met het feit dat de nieuwigheid er voor het grote publiek vanaf was. Ook *Brandpunt* sprak in deze jaren minder tot de verbeelding dan in de jaren zestig. Programma's als Avro's *Televizier Magazine* en *Tros Aktua*, die het format van de actualiteitenrubriek in een nieuw, op Amerikaanse leest geschoeid jasje staken, deden het veel beter bij het publiek. Hetzelfde speelde in Groot-Brittannië bij *Panorama*, dat links en rechts voorbijgestreefd werd door meer dynamische actualiteitenrubrieken. *Panorama* was inmiddels eerder een instituut dan een programma waar je graag naar keek, merkte een criticus op.⁸

Alles overziend, kan men echter stellen dat na 1970 zowel in Nederland als in Groot-Brittannië de actualiteitenrubrieken in essentie alleen veranderden qua vorm. Steeds keerde men weer terug naar de oorspronkelijke opzet van het genre: duidende reportages en interviews die inzicht en achtergrond probeerden te bieden bij actuele gebeurtenissen. En die, als het even kon, een misstand signaleerden of een nieuwe trend in kaart brachten, waarbij een stellingname niet werd geschuwd. Uiteindelijk is de kern van het genre zoals die begin jaren zestig in Nederland is neergezet door *Achter het nieuws* en *Brandpunt* ongewijzigd gebleven.

De verklarende factoren

Over de oorzaken van de geschetste vernieuwing en professionalisering van de Nederlandse televisiejournalistiek in de jaren zestig bestaan, zoals gesteld in de Inleiding van deze studie, verschillende theorieën.

Volgens historicus Jan Bank kunnen de vernieuwingen vooral beschouwd worden als een gevolg van het aantreden van een nieuwe generatie. De journalisten die deel uitmaakten van de redacties van *Achter het nieuws* en *Brandpunt* moeten volgens Bank gerekend worden tot de "jonge opkomende secundaire elite": een generatie die de vrucht was van de naoorlogse expansie van het onderwijs en die beseftte dat haar ambities verder reikten dan het 'establishment' van leidinggevendenden hen toestond te verwezenlijken. De frustraties die dit opleverde, zorgde volgens Bank voor een verandering van toon tegenover gezagsdragers, het doorbreken van de code van depolitisering in de politieke berichtgeving en aandacht voor ongewone ideeën.⁹

Ook historicus Chris Vos zoekt in zijn artikel over “de uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek” de verklaring voor de emancipatie van de televisiejournalistiek in de opkomst van een jongere generatie die zich anders opstelde tegenover de samenleving en de verzuiling, al signaleert hij dat ook een deel van de oudere generatie ‘meeging’.¹⁰ En volgens mediahistoricus Huub Wijffes waren de veranderingen met name het gevolg van het aantreden van (eind)redacteuren die zich niet langer primair gebonden voelden aan hun omroep, maar vooral goede, kritische en onafhankelijke journalistiek wilden bedrijven in een voor televisie geschikte vorm.¹¹

In al deze verklaringen klinkt de echo door van de these van historicus Hans Righart, die in zijn studie over *De eindeloze jaren zestig* stelde dat in Nederland vooral de jongere (naoorlogse) generatie de veranderingen in gang heeft gezet.¹² In ieder geval wordt de oorzaak van de vernieuwingen van de televisiejournalistiek met name gelegd bij het aantreden van een groep jonge redacteuren die er andere gedachten en opvattingen op nahielden dan hun voorgangers en hun superieuren.

De vraag is of dat de belangrijkste verklarende factor is. In deze studie is niet alleen de rol van de betreffende journalisten, maar ook de invloed van technische ontwikkelingen, publieke verwachtingen, de institutionele context en de journalistieke voorbeelden elders bestudeerd. Daaruit blijkt dat de verbeteringen in de techniek het minst van belang zijn als verklarende factor in het ontstaan van de kritische actualiteitenrubriek. Technische ontwikkelingen als de uitvinding van professionele lichtgewicht 16mm-camera’s en de invoering van de *pilot tune* speelden wel een rol in de vernieuwingen, maar eerder in faciliterende zin dan dat ze als oorzaak van de vernieuwingen beschouwd kunnen worden.

De rol van buitenlandse voorbeelden is reeds aangehaald: zonder *See It Now* en *Panorama* zouden *Achter het nieuws* en *Brandpunt* niet in die vorm en met die specifieke journalistieke invulling ontstaan zijn. Toch vormen deze inspiratiebronnen op zichzelf geen verklaringsgrond. Ze waren er al geruime tijd voordat hier in Nederland iets vergelijkbaars van de grond kwam.

Goed beschouwd hadden ze in *indirecte* zin meer invloed, in de zin dat ze het Nederlandse publiek ervan bewust maakten dat een andere invulling van de televisiejournalistiek mogelijk was dan wat kijkers tot dan toe gewend waren. Want wat nadrukkelijk uit dit onderzoek naar voren is gekomen, is dat zich in het begin van de jaren zestig in de publieke opinie een omslag voltrok. Geklaagd werd over de oubolligheid, de braafheid en het gebrek aan scherpte van de bestaande rubrieken. Er klonk een steeds luider wordende roep om actualiteitenrubrieken die kritischer en doortastender waren dan tot dan toe op het scherm te zien was. Waar de Nederlandse televisie in het seizoen 1962-1963 behoefte aan kreeg, was een bepaald type televisiejournalist. Men zocht, zo schreef een krant, naar ‘de waakhond’: een harde presentator met een rechtlijnig voorkomen, een gevat reactievermogen en een “wellevende brutaliteit”.¹³

Dat type journalist trad op dat moment ook aan bij *Achter het nieuws* en *Brandpunt*. Of juister uitgedrukt: dat type chef en hoofdredacteur werd welbewust aangetrokken. Wigbold en Schoonhoven werden binnengehaald om vernieuwingen door te voeren en pasten al snel de werkwijze van de zittende redacties aan, waardoor hun actualiteitenrubrieken een kritischere aanpak en invulling kregen. En alhoewel beide chefs zeker strijd hebben moeten voeren over aspecten van die vernieuwing, stond hun omroepleiding in grote lijnen achter de veranderingen.

De aansluitende uitbreiding van de redacties met ‘echte’ journalisten, afkomstig van

kranten, had wel enige invloed, maar was niet bepalend voor de gesignaleerde omslag. Evenmin kan men volhouden dat de veranderingen in gang werden gezet dankzij het aantreden van een jongere groep journalisten. Niet de naoorlogse generatie was verantwoordelijk voor de vernieuwingen, maar juist redacteuren die behoorden tot de generatie geboren tussen 1925 en 1935, daarbij geholpen en deels ook aangemoedigd door mensen als Rengeling (1912) en Van Doorn (1915). In dat opzicht gaat de generatiethese van Righart, die een cruciale rol toebedeeld aan de babyboomers, niet op voor de vernieuwing van de televisiejournalistiek.¹⁴

Een combinatie van politieke en omroeppolitieke afwegingen verklaart de bereidheid van de omroepbestuurders van juist de Vara en de KRO om hun actualiteitenprogramma's om te vormen tot kritische en scherpe actualiteitenrubrieken. Bij de Vara was er begin jaren zestig, vergelijkbaar met wat er bij de PvdA gebeurde, sprake van een voorzichtige herideologisering en de wens zich als omroep nadrukkelijker te profileren. Na het einde van de rooms-rode coalities was daar politiek gezien zowel ruimte voor als behoefte aan. Op de achtergrond speelde mee dat de emancipatie van het sociaal-democratische volksdeel, net zoals die van de katholieke volksdeel, tot op zeker hoogte als voltooid kon worden beschouwd. Het was zoeken naar een nieuwe invulling van de boodschap die de omroep te verkondigen had en die zijn bestaan rechtvaardigde.

Deels was die herideologisering ook een reactie op de ontzuiling, wat pikant is omdat de ontzuiling zelf mede veroorzaakt werd door de komst van televisie. Kees Schuyt en Ed Taverne stellen in hun studie naar de 'lange jaren vijftig' in Nederland dat vooral televisie bijdroeg aan de verandering van waarden en normen die manifest zou worden tijdens de culturele revolutie van de jaren zestig. Sterker nog, volgens Schuyt en Taverne heeft het nieuwe medium die waarden en normen mede gemodelleerd en bestendigd:

“Het materiële bezit van dit toestel heeft een enorme culturele invloed gebracht, die nog steeds niet volledig beseft wordt. Niet alleen omdat voor het eerst in de geschiedenis andersgezinde meningen en opvattingen en schokkende gebeurtenissen direct in de veilige sfeer van de huiskamers gebracht werden, maar ook omdat de televisie het leefpatroon heeft veranderd van moderne burgers, van boeren zo goed als van buitenlui.”¹⁵

Het is een these die door veel andere onderzoekers wordt onderschreven: zonder televisie zou de ontzuiling zich in een veel langzamer tempo hebben voltrokken, het nieuwe medium werkte als een katalysator.¹⁶ En hoe paradoxaal het ook klinkt: juist de verzuilde televisie uit de jaren vijftig met haar (deels) gekleurde programma-aanbod zorgde voor een snellere ontzuiling.

De herideologisering die de Vara begin jaren zestig in reactie op die ontzuiling inzette, kan beschouwd worden als een soort 'herzuiling', zij het met een andere invulling dan in de jaren vijftig. De behoefte om zich als omroep nadrukkelijker te profileren, leidde onder meer tot de vernieuwing van *Achter het nieuws*. Maar die vernieuwing zou bijdragen aan het verder versnellen van de ontzuiling. Ook hierin schuilt een paradox: in feite zette de Vara een ontwikkeling in gang die bijdroeg aan het ondermijnen van de bestaansgrond van het bestel dat zij probeerde te verdedigen.¹⁷

Tegelijkertijd behoeft de invloed van televisie op de ontzuiling ook enige nuanceering. Die confrontatie met andere denkbeelden en controversiële programma's betekende niet automatisch dat de kijkers hun inzichten en opvattingen wijzigden. Voor som-

migen had deze confrontatie een bevrijdende invloed, bij anderen leidde zij tot een herbevestiging van het eigen, afwijzende standpunt.¹⁸ Mogelijk hadden aanpalende ontwikkelingen die samenhangen met de komst van televisie meer effect. Zo werkte het kortstondige succes van commerciële televisie in de vorm van TV Noordzee evenzeer ontzuilend, omdat het publiek zich daardoor realiseerde dat er daadwerkelijk een alternatief was voor het verzuilde bestel. Dit wakkerde de omroepstrijd alleen nog maar verder aan.

In de aanvallen van voorstanders van een commerciële omroep werd de Vara, net zoals eerder bij de strijd om een nationale omroep, steeds in de hoek geplaatst van de naar binnen gekeerde, isolationistische omroepverenigingen. In het defensief gedreven, kwam de Vara in de publieke perceptie uit die strijd tevoorschijn als kampioen van de verzuiling. Dat klopte slechts ten dele: de omroepbestuurders waren voorstanders van meer samenwerking en ook niet tegen een open bestel. Maar uiteindelijk zijn veel van de sociaal-democratische plannen met betrekking tot het omroepbestel sterk bepaald geweest door wat men aan confessionele – en met name katholieke zijde – deed. Het ideaal van gemeenschappelijke uitzendingen of een meer pluriform bestel was mooi. De dreiging dat het sociaal-democratische geluid zou ondersneeuwen was echter te groot, waarmee pragmatisch realisme het uiteindelijk steeds won van het ideaal van openheid en samenwerking.

In dat opzicht vormt machtsbehoud, niet alleen *vis à vis* de dreiging van commerciële televisie, maar ook in relatie tot de al veel langer lopende strijd tussen het sociaal-democratische en katholieke smaldeel, een belangrijke verklaring voor de geschetste ontwikkelingen. De omroeppolitieke context en ontzuiling dwongen de Vara enerzijds tot een sterkere politieke en daarmee ‘herzuilde’ profilering, en anderzijds tot een meer kritische, confronterende en daarmee ontzuilde positiebepaling. Deze twee bewegingen kwamen bij elkaar in *Achter het nieuws*.

De actualiteitenrubriek moest het politieke profiel van de Vara nadrukkelijker tot uiting te laten komen, terwijl het tegelijkertijd het symbool moest zijn van een moderne en onafhankelijke aanpak. Dit verklaart zowel de veranderingen in de journalistieke werkwijze en de ruimte die de redactie kreeg om haar nieuwe aanpak te realiseren, als de specifieke invulling die de begrippen objectiviteit en onafhankelijkheid bij *Achter het nieuws* kregen.

Betwiste professionalisering

Deze uitkomsten bieden een interessant inzicht in het proces van journalistieke professionalisering. Zoals gesteld in de Inleiding van deze studie, is het zinvol de dynamische kant van dit proces te onderzoeken. Want wat de professie behelst en hoe die moet worden uitgeoefend staat permanent ter discussie, zeker bij een beroep als de journalistiek, die tenslotte tot taak heeft de verandering in maatschappelijke normen en waarden te reflecteren.

Wat opvalt in alle debatten over de journalistiek in de jaren vijftig en zestig is dat de noodzaak om (verder) te professionaliseren in het geheel niet werd bestreden, integendeel. De strijd ging over de wijze waarop. In dit verband is het begrip ‘betwiste modernisering’ relevant. De term is afkomstig van techniekhistorici die daarmee de aandacht willen vestigen op de productieve rol van weerstand bij de vormgeving van producten van modernisering in de twintigste eeuw. De modernisering zelf stond daarbij niet ter

discussie, maar er werd wel een heftige strijd gevoerd over de invulling van het moderniseringspad.¹⁹ Analooq daaraan zou men kunnen spreken van een ‘betwiste professionalisering’ van de journalistiek.

Om inzicht te krijgen in waar dit strijd over ging en wat wel, of juist niet, werd betwist, is in dit onderzoek een onderscheid gemaakt in vijf verschillende dimensies van professionalisering: de mate van institutionalisering, de deskundigheid van de journalisten, de beroepsideologie, de werkwijze en de mate van autonomie. Uiteindelijk blijkt door de redacteuren van *Achter het nieuws* de meeste strijd te zijn gevoerd over de werkwijze, de mate van autonomie en – in mindere mate – de beroepsideologie.

Begin jaren zestig was er in het publieke debat een nadrukkelijke roep om een meer ‘professionele’, brutale en kritische televisiejournalistiek. Daar werd onder meer door *Achter het nieuws* gevolg aan gegeven. Maar de resulterende confronterende aanpak van de redacteuren veroorzaakte veel ophef – deels ook bij degenen die daartoe opgeroepen hadden. Vooral de grotere autonomie van de redacteuren leverde weerstand op die pas na een gewenningsperiode van een paar jaar afnam.

De nadruk die de redactie ging leggen op eigen professionele afwegingen leidde bij *Achter het nieuws* tot een minder partijdige berichtgeving, maar daarmee niet tot een volstrekt onafhankelijke verslaggeving – zie onder andere de dubbelrol die Joop van Os vervulde als politiek redacteur van *Achter het nieuws* en voorlichter van de PvdA. Het is interessant om te zien dat dit gebrek aan werkelijke onafhankelijkheid steeds vaker door betrokken buitenstaanders als bijvoorbeeld Vara’s Programma Adviesraad werd bekritiseerd. Mede als gevolg daarvan werd de politieke verslaggeving van *Achter het nieuws* in de tweede helft van de jaren zestig ook minder partijdig. Deze voorbeelden tonen aan hoezeer zowel professionalisering als journalistieke vernieuwing niet alleen interne processen zijn, maar gevoed worden door opvattingen en behoeftes die in de maatschappij leven.

Journalistieke vernieuwing

De aanname in veel literatuur over innovatie, en meer specifiek de vernieuwing van de journalistiek, is dat innovatie niet goed mogelijk was binnen gevestigde organisaties en instituten. Die zouden als het ware té geprofessionaliseerd zijn geweest en vast hebben gezeten in beproefde routines, conventies en werkwijzen. Gevestigde organisaties zouden vaak ook weinig belang hebben gehad bij het doorvoeren van ingrijpende veranderingen, aangezien zij hun legitimiteit en gezag ontleenden aan die routines en conventies. Bij deze organisaties zou een defensieve innovatiecultuur heersen, waarbij verzet tegen vernieuwing dikwijls de boventoon voerde.²⁰ Maar gold dat ook als gevestigde organisaties gebruik gingen maken van een nieuw medium?

In het onderhavige voorbeeld van de komst van televisie en het ontstaan van het nieuwe genre van de actualiteitenrubriek, leek innovatie binnen gevestigde organisaties goed mogelijk, mits aan specifieke voorwaarden werd voldaan. Want wat uit dit onderzoek duidelijk naar voren is gekomen, is dat er sprake was van een vergelijkbaar tempo en overeenkomstige omstandigheden waaronder in elk onderzocht land de kritische actualiteitenrubriek ontstond.

Het genre ontsproot zowel in de Verenigde Staten als in Groot-Brittannië bij de gevestigde omroeporganisaties volgens een specifiek patroon: de programma’s ontstonden circa tien jaar na de start van televisie, volgend op de doorbraak van het nieuwe medi-

um; het ontstaan werd gestimuleerd door de behoefte van het netwerk of de omroep om de concurrentie met een externe concurrent aan te gaan; de programma's hadden circa twee jaar de tijd nodig om hun vorm te vinden; en de redacties genoten een relatief grote autonomie omdat de verantwoordelijke eindredacteuren en chefs sterke, maar geen gemakkelijke persoonlijkheden waren die hun redacties wisten af te schermen. Die afscherming was nodig om weerstand te bieden aan de kritiek en het verzet die de vernieuwingen intern en extern konden oproepen.

Dit patroon laat zich moeiteloos in Nederland herkennen. De eerste 'echte' actualiteitenrubrieken gingen rond 1960 van start, een kleine tien jaar na het begin van televisie in Nederland. Dat was middenin de periode 1959-1962 waarin televisie hier doorbrak, gemarkeerd door het succes van *Open het dorp* in november 1962. Het ontstaan van *Achter het nieuws* werd gestimuleerd door het feit dat de Vara de behoefte voelde zich te profileren in reactie op externe bedreigingen, waarna de vernieuwing en concurrentie van *Brandpunt* nog eens extra druk gaf. En zowel *Brandpunt* als *Achter het nieuws* hadden twee jaar de tijd nodig om hun definitieve en meer kritische vorm te vinden, waarbij het aantreden van een daadkrachtige en – in het geval van Wigbold – hoekige chef een belangrijke rol speelde.

Wat vooral opvalt is de rol die de (dreiging van) concurrentie speelde bij de ruimte die de televisiejournalisten kregen om veranderingen door te voeren. Ook hier was de verzuilde structuur van de Nederlandse samenleving niet zozeer een rem op de vernieuwingen, maar eerder een versneller. De socioloog Joop Ellemers heeft gewezen op het paradoxale gegeven dat de snelle veranderingen die in de jaren zestig plaatsvonden, voor een deel vooral mogelijk waren dankzij de verzuilde structuur. Die structuur zorgde voor veel onderlinge competitie: wat de ene zuil had, moest de andere zuil ook hebben. Volgens Ellemers beïnvloedde dit "concurrentiemechanisme van de verzuiling" het tempo van de veranderingen.²¹

Dit gaat zeker op voor de Vara en de KRO. Omdat de KRO *Brandpunt* vernieuwde, moest bij de Vara ook iets gebeuren met *Achter het nieuws*. Bij de resulterende strijd tussen beide actualiteitenrubrieken ging het er soms hevig aan toe, maar tegelijk vormde deze concurrentie een belangrijke impuls bij hun beider streven de grenzen op te zoeken – zeker voor de redactie van *Achter het nieuws* was zij een constante drijfveer. Bij het vertrek van Wigbold bij *Achter het nieuws* werd hij ook door zijn grote concurrent bedankt. In een afscheidstoespraak stelde Schoonhoven dat toen *Brandpunt* in 1962 al vrij snel "doorstootte naar de top", de redactie een extra stimulans nodig had om door te gaan. "Je hebt leuk partij gegeven", sprak Schoonhoven tot Wigbold.

"Jij kwam en stuwde *Achter het nieuws* op tot een serieuze konkurrent. Ik heb mij wel eens afgevraagd of wij zonder het gehijg van *Achter het nieuws* in onze nek tot prestaties zouden zijn gekomen die nationaal en internationaal in de prijzen zijn gevallen. Ik geloof van niet. Bedankt voor die stimulans."²²

Het was een plaagstoot die Wigbold wel kon hebben. Maar het citaat legt een achterliggend motief bloot dat niet over het hoofd mag worden gezien bij het vaststellen van de factoren die journalistieke innovatie stimuleren. "Journalistiek is niet een stencil van conventies en waarden en normen", constateerde Stappershoef in een terugblik. "Het is net zo goed hele kloterige jaloezieën en rivaliteiten."²³

Binnen gevestigde organisaties bleek vernieuwing dus zeker mogelijk. Een belangrij-

ke voorwaarde daarvoor was evenwel het bestaan van externe druk – doordat de machtspositie werd bedreigd of doordat concurrenten zich een opkomend nieuw medium leken toe te eigenen. Dit zette de omroepbestuurders en programmamakers aan tot actie en creëerde ruimte voor nieuwe werkwijzen en denkbeelden. De leiding beschouwde serieuze journalistiek daarbij als een manier om zich te profileren en prestige te verwerven. Journalistiek was een middel, niet het doel. In dat opzicht zijn concurrentiedrift en machtsbehoud misschien wel de belangrijkste drijfveren voor journalistieke innovatie.

Noten bij de Conclusie

- 1 Interview Gijs Stappershoef, 5 april 1990.
- 2 Interview Wim Rengelink, 3 mei 1990.
- 3 M. Tracey, 'Non-Fiction Television', in: A. Smith (ed.), *Television. An international history*, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford/New York, 1998, 74.
- 4 Notulen PAR-Vara, 18 oktober 1969, AV.
- 5 Het harde werken en de onderlinge fricties eisten hun tol, beaamde ook Hans Jacobs: "Het is volkomen logisch dat de toenmalige redactie van *Achter het nieuws* aan het eind van de jaren zestig volstrekt op elkaar was uitgekeken." Bij zijn vertrek bij *Achter het nieuws* (in 1970) verklaarde Wigbold in een interview over de actualiteitenprogramma's: "De actualiteitenrubrieken dreigen vervelend te worden, dat zie je in heel Europa. [...] De ploegen zijn moe, zoeken allemaal naar een andere vorm en dat is gedeeltelijk de oorzaak van mijn vertrek, omdat ik bang ben voor verstarring en verveling." *Het Parool*, 15 mei 1970; interview Wim Bosboom, 20 februari 1990; interview Hans Jacobs, 24 januari 1990.
- 6 Het format werd ook wel omschreven als de 'Frost-formule' (naar de interviewprogramma's van de Britse televisiejournalist David Frost) en beschouwd als een variatie op het KRO-programma *Frits van der Poel in gesprek met...*, het programma van Frits van der Poel dat wegens zijn ontslag in 1968 geen doorgang vond.
- 7 Interview Herman Wigbold, 28 maart 1990/11 april 1990; interview Wim Rengelink, 3 mei 1990; interview Hans Jacobs, 24 januari 1990; interview Wim Bosboom, 20 februari 1990.
- 8 Lindley, *Panorama*, 174-176.
- 9 De term "secundaire elite" is afkomstig van de socioloog Joop Ellemers. Volgens hem ging het veelal om mensen met een hogere of universitaire opleiding die voor een belangrijk deel het produkt waren van nieuwe naoorlogse opleidingen in de sociale wetenschappen en de toegepaste kunst. Bank, 'Televisie in de jaren zestig'. Zie ook: J.E. Ellemers, 'Ontwikkeling van de samenleving', in: G.A. Kooy, J.H. de Ru & H.J. Scheffer (red.), *Nederland na 1945. Beschouwingen over ontwikkeling en beleid*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1980.
- 10 Vos, 'Van propagandist naar makelaar'.
- 11 Wijfjes koppelt daarbij nadrukkelijk de professionalisering van de televisiejournalistiek aan de mate waarin de redacteuren de mogelijkheden van nieuwe medium gingen uitbuiten. Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 315-329.
- 12 H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 1995.
- 13 *Leeuwarder Courant*, 30 maart 1963.
- 14 Overigens lijkt ook de these die historicus James Kennedy in zijn studie *Nieuw Babylon in aanbouw* ontvouwt niet geheel op te gaan. Volgens Kennedy ontpopte de vooroorlogse generatie zich als gematigde en meegaande gezagsdragers die dankzij hun aanpassingsbereide opstelling de culturele revolutie van de jaren zestig mogelijk maakten; dit zou mede verklaren waarom deze revolutie in Nederland zich zo snel en relatief probleemloos voltrok. Die aanpassingsbereidheid van de elites zou volgens Kennedy vooral voortkomen uit het gevoel dat de tijdgeest niet te stuiten was en verandering zich niet liet tegenhouden. Een in wezen reactieve en defensieve houding dus, terwijl bij de Vara en de KRO eerder sprake lijkt van een pro-actieve houding van de bestuurders. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*.
- 15 Schuyt & Taverne, 1950, 279. Zie ook: ibidem, 54, 269-270, 379-380, 401-403, 428-429
- 16 Zie: Ellemers, 'Ontwikkeling van de samenleving'; Bank, 'Televisie verenigt'; Von der Dunk, 'Tussen welvaart en onrust'.
- 17 Zie hierover ook: Wigbold, 'The Shaky Pillars', 219, 230.
- 18 Schuyt en Taverne wijzen er tevens op dat in 1960 nog maar een kwart van alle Nederlandse huishoudens een televisie bezat. In 1965 was dat weliswaar gestegen naar 68 procent, maar vanaf oktober 1964, toen het tweede

- televisienet werd geïntroduceerd, verdeelden de kijkers zich over de verschillende netten. Slechts gedurende een relatief korte periode keken grote groepen Nederlanders allemaal naar hetzelfde televisieprogramma en werden ze dus in gelijke mate geconfronteerd met andersoortige geluiden. Schuyt & Tavernier, 1950, 279, 364-367.
- 19 J.W. Schot, H. Lintsen & A. Rip, 'Betwiste modernisering', J.W. Schot e.a. (red.), *Techneek in Nederland in de twintigste eeuw, Deel I*, Walburg Pers, Zutphen, 1998; Schuyt & Tavernier, 1950, 24-25.
- 20 Dit verwijt treft ook heden ten dage nog de gevestigde journalistieke organisaties. Zie onder andere: A. Pleijter, 'De uitdaging van innovatie: betere journalistiek', lectorale rede, Fontys Hogeschool Journalistiek Tilburg, oktober 2013; S. C. Lewis, *Journalism Innovation and the Ethic of Participation: A Case Study of the Knight Foundation and its News Challenge*, University of Texas, Austin, 2010.
- 21 Ellemers, 'Ontwikkeling van de samenleving', 21-22.
- 22 *Studio*, 30 augustus 1970.
- 23 Interview Gijs Stappershoef, 5 april 1990.